

HANSJØRG HOHR

DET ESTETISKE OG RASJONALITETEN

Abstract, Høhr, Hansjørg: "Aesthetics and Rationality". The present essay aims at an integration of two terms which have been dissociated in the mainstream of western thought, i.e. aesthetic expression and rationality. The basis for this approach is Susanne Langer's logical analysis of symbolism. Langer's central thesis is the fundamental unity of all epistemic processes ranging from the unconscious formulation of sensual "Gestalten" in perception to the highest and most abstract processes in algebra, the unifying principle being the process of abstraction. On this basis it is argued that aesthetic expressions are giving raise to a qualitative experience of the world (as opposed to a reifying one in analytic thought), conveying unity and meaning, and thus connecting feeling with analytical reflection.

If education towards rationality implies a competence to take account of one's feelings in reflection and action and to criticize them, then it is imperative to develop an aesthetic knowledge of the world.

Mangelen på pedagogisk teoridanning m.h.t. det estetiske og dets funksjon i sosialiseringen er både påtagelig og lite overraskende. Den gjenspeiler en dominerende holdning i den vesterlandske tenkningen som ser på det estetiske med mistro. Det estetiske antas å dyrke det utvendige, det flyktige, forgjengelige, det

sansebedårende skinn, om det ikke beint fram blir ansett som løgnaktig (se Andersson 1989). Dermed antas det å stå i motsetning til erkjennelsen av tingenes dypere vesen.

Ikke mindre mistenkelig er det estetiskes nærhet til følelser og lidenskaper som i den rådende filosofiske tradisjonen blir ansett sometforurensningsproblem for den sobre tanken (se Hohr1989 b).

Framveksten av den moderne arbeidsetikken bringer det estetiske i en om mulig enda vanskeligere stilling. Som det unyttige kommer det straks i konflikt med arbeid og læring. Det er bare litt over 100 år siden at kravet om å fjerne eventyr fra norske lesebøker ble begrunnet med at de kunne få barna til å le i skolen (Sandrup 1951, Sletvold 1971).

Derfor er det ikke rart at også samfunnsvitenskapelig teori har hatt sine problemer med det estetiske. Ofte behandler den området bare indirekte og reproducerer gamle tankemønstre.

En nokså avgjørende begrepsdanning for estetikkoppfatningen innenfor samfunnsvitenskapene ble foretatt av psykoanalysen og S. Freud. Som kjent delte han de psykiske prosessene inn i primærprosesser og sekundærprosesser, hvor de første representerer de ubevisste (og fortrenge) drifter og følelser, de siste representerer bevisstheten og den høyere tænkningen. I denne todelingen måtte det estetiske nødvendigvis oppfattes som uttrykk av primærprosessene. Dermed fikk det samme status som nevrotiske symptomer.

Går man litt framover i psykologien (eller erkjennelsesteorien) møter man J. Piaget (1962). Hos ham er det estetiske hovedsakelig tematisert i forbindelse med teorien om leken. Leken er her riktignok forstått som en viktig gjennomgangsstasjon i utviklingen hen mot de logiske strukturene, men i seg selv har den ikke noen egenverdi. Tvert imot er den kjennetegnet av en mangel på balanse mellom akkomodering og assimilering¹, således at assimileringen har overtaket. Det betyr m.a.o. en ensidig tilpasning av virkeligheten til eksisterende skjemaer, en forvrengning som er motivert av og som skjer i samsvar med barnets ønsker og behov, en atferd som ikke er i samsvar med situasjonen. Knapt bedre ser det ut i den kulturhistoriske skolen (A. Leontjev

1977). Også her møter man det estetiske i forbindelse med en teori om leken. Den blir analysert i lys av begrepene virksomhet, handling og operasjon². Leken er definert som en virksomhet der handlingen utføres for sin egen (ikke for resultatets) skyld og som i tillegg er kjennetegnet ved en operasjonssubstitusjon, dvs. handlingens opprinnelige operasjon blir byttet ut med en operasjon som barnet selv kan mestre.

Lekens formentlige virkelighetsfordreieende kvalitet går fram allerede av selve den utviklingspsykologiske modellen. Den regner med en utvikling som går fra lekevirksomhet over læringsvirksomhet til arbeidsvirksomhet³. Med dette får leken (og det estetiske generelt) samme logiske status som læring og arbeid og kommer i et motsetningsforhold til dem.

Hos Piaget var de logiske strukturene, hos Leontjev arbeidet i felleskap satt som absolutt verdi. I begge tilfeller blir det estetiske en mellomstasjon.

Det mest alvorlige som teoren har gjort mot det estetiske er å forvise det fra rasjonalitetens område. Et nyere eksempel fra pedagogikken gir Erling Lars Dales (1986) rekonstruksjon av en ikke-autoritær og samtidig ikke ettergivende pedagogikk, dvs. en pedagogikk til rasjonelle livsformer. Slik jeg leser Dale identifiserer han det estetiske med følelser og dermed det irrasjonelle. Han ser det som et uttrykk for det andre, ikke-identiske. Det settes så opp mot det teoretiske og etiske altså rasjonelle. (ibid., 180-205).

I refleksjonen, i vår tenkning, i vår rasjonalitet forbundet med etikk, står vi overfor følelsene. Tårer i øyekroken vitner i enkelte øyeblikk om en menneskelighet som kan vekke ømhet i oss. Av og til får vi lyst til å berøre tårene, forsiktig, med munnen. Men rasjonaliteten, forbundet med etikk, kan ikke baseres på slike følelsesfulle reaksjoner. Da oppstår sentimentalisme. (ibid., 119)

Synd at Dale ikke stiller motspørsmålet: Hva skjer hvis rasjonaliteten ikke baseres på "ømhet i oss" eller på andre følelser for den saks skyld?

Til Dales forsvar kan sies at han rydder plass for følelsene som "vitner (..) om en menneskelighet". De må tas like mye vare på

som rasjonaliteten. Men mellom følelsens, det estetiske og det rasjonelle finnes en uoverstigelig grøft og en prinsipielt uforsonlig motsetning.

Det tiltrekkende ved Dales menneskebilde er at det "menneskelige" plasseres inn i et ikke-reducerbart spenningsfelt mellom rasjonalitet og følelser. Men det er en lang vei fra det til tesen om den prinsipielle motsetningen mellom fornuft og følelser.

Dale støtter seg bl.a. til den teoritunge Frankfurter skolen. Dens siste anstrengelser i estetikk ble på åtti-tallet kronet med Jørgen Habermas' (1981) skisserte begrep om "dramaturgisk handling". I denne

bezieht sich der Sprecher auf etwas in seiner subjektiven Welt, und zwar in der Weise, dass er ein ihm privilegiert zugängliches Erlebnis vor einem Publikum enthüllen möchte. Die Negation einer solchen Öusserung bedeutet, dass H den von S erhobenen Anspruch auf die Wahrhaftigkeit der Selbstrepräsentation bezweifelt. (Habermas 1981, 436)

Her forstås det estetiske som en "selvrepresentasjon", som kan kritiseres i forhold til oppriktighet (og/eller ekthet) - et perspektiv som spiller, om overhodet, en underrordnet rolle i kunstkritikken. Begrepet om "dramaturgisk handling" er m.a.o. temmelig urimelig.

Hensikten med dette essay er imidlertid ikke en polemikk eller kritikk av Dale eller Habermas, men å yte et bidrag i utviklingen av et begrep om estetikk som kan favne om og integrere følelser og rasjonalitet. For hva skal man med en rasjonalitet som ikke har plass for ømhet eller kjærlighet? Hva skal ett rasjonalitetsbegrep være godt for som ikke åpner for spørsmålet om hvordan man skal omgås følelser på en fornuftig måte? Et rasjonalitetsbegrep som ikke favner om følelser, begjær, lidenskap og sanselighet samt deres formulering i det estetiske er et livsfarlig eksperiment. Psykoanalysens umistelige erkjennelse er nemlig at følelser ikke kan undertrykkes uten att de tar hevn.

Her skal det argumenteres for at det sanselige og det estetiske er selve grunnlaget for rasjonaliteten. Det rasjonelle etablerer seg ikke hinsides det estetiske men har sitt grunnlag i det.

Argumentasjonen støtter seg vesentlig til en logisk analyse av det estetiske uttrykk ved filosofen, neo-kantianeren og Cassirer-eleven Susanne Langer⁴.

Før argumentasjonen begynner må det sies noen ord til selve begrepet rasjonalitet. Habermas fortjeneste er å ha vist rasjonalitet som en transzendental betingelse for handling ved å utarbeide de grunnleggende gyldighetskriteriene, nemlig effektivitet, sannhet, riktighet, forståelighet, oppriktighet og ekthet⁵. I motsetning til Habermas vil jeg imidlertid hevde at disse betingelsene ikke er reservert det diskursive. Allerede når en katt oppdager fatet med mat i, nærmer seg det og spiser, foreligger det et rasjonelt forhold mellom katta og dens verden, kanskje ikke i forhold til alle de ovenfor nevnte kriteriene men i hvertfall i forhold til de to første, effektivitet og sannhet. At kattas atferd er effektiv er lett å innse. Like sant er imidlertid at kattens atferd er båret av en erkjennelse. F.eks kan katta finne ut at det den trodde var mat ikke er spiselig likevel. Katta kan m.a.o. oppdage at hun tok feil. Følgelig må det her også finnes et sannhetskriterium.

Rasjonaliteten kan ikke reserveres for diskursen slik Habermas foreslår. Hadde han rett med sin tese, ville det ikke finnes intelligent liv på jorden. Dermed skal det ikke benektes at rasjonaliteten trer inn i en ny dimensjon når den artikuleres diskursivt.

Signal og symbol.

Med denne overveielser foregripes allerede kjernen i Langers erkjennelsesteoretiske argumentasjon. Hun skjelner først mellom to typer uttrykk eller tegn: signal⁶ og symbol (1942)⁷. Distinksjonen er godt kjent i samfunnsvitenskapene, ikke minst gjennom Mead-resepsjonen. Likevel er den såpass grunnleggende for Langers tenkning at den kort skal skisseres.

Signaler er ifølge Langer tegn som peker på eller utløser hendel-

ser. Organismer bruker dem til å orientere seg i virkeligheten og til å styre den til enhver tid pågående atferden med. Dens tolkning representerer den enkleste intelligensform som mennesket deler med dyrene.

Særlig en presisering omkring erkjennelsesaspektet ved signalbruk og -tolkning synes av betydning i denne sammenheng.

A tendency to organize the sensory field into groups and patterns of sense-data, to perceive forms rather than a flux of lightimpressions, seems to be inherent in our receptor apparatus just as much as in the higher nervous centers with which we do arithmetic and logic. But this unconscious appreciation of forms is the primitive root of all abstraction, which in turn is the keynote of rationality; so it appears that the conditions for rationality lie deep in our pure animal experience - in our power of perceiving, in the elementary functions of our eyes and ears and fingers. Mental life begins with our mere physiological constitution. (Langer, 1942, 89)

Persepsjonen er m.a.o. ikke umiddelbart gitt men formidlet av tegn, nærmere bestemt persepsjonsgestalter som er **produkter av en sanselig formulering dvs. av et erkjennelsesarbeid**. Den baserer på en ubevisst abstraksjon som på sin side er grunnleggende for rasjonaliteten. Slik mener Langer å kunne forankre rasjonaliteten i fysiologiske prosesser. Fordelen ved denne argumentasjonen er at den tar vare på rasjonalitetens fysiologiske forankring, dens kontinuitet fra de enkleste til de abstrakteste former uten å være nødt til å utviske kvalitative forskjeller i den. Dette erkjennelsesteoretisk begrunnede syn på rasjonalitet danner grunnlaget for skillet mellom signal og symbol.

Symbolske gester er ifølge George Mead, gester som utløser den samme reaksjon hos avsender og adressat. Ordet "bord" utløser samme forestilling hos den som sier det som hos den det er rettet til. En lignende karakterisering, nå i en erkjennelsesteoretisk vending, gir Langer symbolbegrepet⁸:

Symbols are not proxy for their objects, but are **vehicles for the conception of objects**. To conceive a thing or a situation is not the same thing as to "react toward it" overtly, or to be aware of its presence. In talking about things we have conceptions of them, not the things them-

selves, and it is the conceptions, not the things, that symbols directly "mean". Behavior toward conceptions is what words normally evoke; this is the typical process of thinking. (ibid., 60f)

Mens et signal utløser eller peker på en hendelse beforder symbolet et begrep. Det er altså ikke et umiddelbart handlingsredskap men et tankeredskap. At begrepene signal og symbol heller er analytiske enn empirisk beskrivende kan følgende eksempel vise⁹:

Dogs, we are told, understand names - not only their own, but their masters'. So they do, indeed; but they understand them **only in the capacity of call-names**. If you say "James" to a dog whose master bears that name, the dog will interpret the sound as a sign, and look for James. Say it to a person who knows someone called thus, and he will ask: "What about James?" That simple question is forever beyond the dog; signification is the only meaning a name can have for him - ... (ibid., 62)

Som man ser kan ett og samme empiriske tegn som f.eks. "James" anta ulike funksjoner, ofte også samtidig. Hunden kan tolke tegnet bare som et signal. Et menneske kan tolke tegnet både som signal og symbol. Når man f.eks. annonserer en felles bekjent kan uttalelsen av hans navn være et signal for at den nevnte personen nærmer seg. Samtidig er det også et symbol, fordi navnet er knyttet til en bestemt oppfatning man har av vedkommende. Forholdet mellom tegn og begrep kaller Langer konnotasjon. Ved siden av denne kan et symbol også ha en denotasjon, dvs. et forhold til den empiriske verden. Symboler kan nemlig produsere utsagn slik som f.eks. "Det er kaldt ute." hvor hvert enkelt tegn konnoterer et begrep og i tillegg relaterer begrepene til virkeligheten og sier at de er tilfelle.

Når man altså sier at et tegn "står for noe annet enn seg selv" omfatter dette tre forskjellige relasjoner mellom tegn og objekt. Tegnet kan signalisere, konnotere eller denotere.

Diskursivt - presentativt.

Avgjørende for sammenhengen her er imidlertid den neste distinksjonen der Langer bryter med de dengang rådende oppfatninger

innenfor språkfilosofien: 1. Språk er det eneste middel til å artikulere tanker med; 2. Alt som ikke kan sies er følelse.

Hun imøtegår disse posisjonene ved å differensiere symbolbegrepet i **diskursiv symbolikk** og i **presentativt symbol** (presentational). Hovedkriteriet for dette skillet er måten tanken projiseres inn i et tegn på.

Den diskursive symbolikken får sitt navn av at den projiserer tanken **lineært**, én tanke etter den andre, slik man henger klesplagg opp til tørk. Videre kjennetegner den diskursive symbolikken at den består av elementer som er relativt selvstendige og kontekstuavhengige meningsbærere. Hvert av disse elementene kan defineres med en kombinasjon av andre elementer, derav muligheten til å danne et leksikon og å kombinere elementene i stadig nye uttrykk. Kombinasjonen følger veldefinerte regler, en syntaks. Langer nevner noen fortrinn ved den diskursive symbolikken. Den viktigste er at den kan benevne relasjoner og ikke behøver å framstille en relasjon ved hjelp av en annen. Derved tillater den et økonomisk, abstrakt og omfattende grep om verden. Dette gjør den diskursive symbolikken til det eneste presise analytiske og virkelig abstrakte tankeverktøy.

Men den har også en klar begrensning. Tanker som er komplekse eller subtile føyer seg ikke den diskursive projeksjonsmåten. Spørsmålet som da oppstår er om det usigelige heller ikke kan tenkes? Ifølge Langer fins en annen måte å projisere tanker på. I motsetning til den diskursive symbolikken projiserer det presentative symbolet sin tanke i et **samtidig og helhetlig** uttrykk. Et bilde kan illustrere dette. Det rommer et mangfold av relasjoner og nuanser som ligger langt hinsides den diskursive artikuleringsveien. Dets komponenter er ikke selvstendige meningsbærere som kan kombineres til stadig nye mønstre. De får sin betydning av den særskilte sammenhengen de står i. Helheten og komponentene definerer hverandre. Riktignok kan man også i det presentative symbolet isolere komponenter. Men disse vil i en ny kontekst anta en helt ny betydning eller de vil ikke kunne brukes i andre sammenhenger i det hele tatt. Mona Lisas nese kan f.eks. ikke brukes til å lage andre portretter med, mens ordet "nese" kan opptre i mange ulike setninger med det samme abstrakte menings-

innhold¹⁰.

Det som tanken i det presentative symbolet mister av analytisk skarphet og abstrakthet vinner den på kompleksitet og subtilitet. Dens erkjennelse går i to retninger:

1. Erkjennelse av den empiriske verdens sanselige strukturer og
2. Erkjennelse av subjektets emosjoner som er knyttet til de sanselige strukturene.

Kompleksiteten og subtiliteten av de sanselige strukturene ved den empiriske verden kan bare formuleres i persepsjonsgestalter og i deres videre bearbeiding i estetiske uttrykk dvs. presentative symboler. Dens sanselige fylde vil aldri kunne innhentes i diskursiviteten. Men ikke bare den bevisste sansning er henvist til det presentative symbolet. Også erkjennelsen av sansningens dynamiske aspekt, erkjennelsen av emosjonene kan artikuleres gjennom det. Her kommer Langer med en interessant argumentasjon:

The symbolic materials given to our senses, the **Gestalten** or fundamental perceptual forms which invite us to construe the pandemonium of sheer impression into a world of things and occasions, belong to the "presentational" order. They furnish the elementary abstractions in terms of which ordinary sense-experience is understood. This kind of understanding is directly reflected in the pattern of **physical reaction**, impulse and instinct. May not the order of perceptual forms, then, be a possible principle for symbolization, and hence the conception, expression, and apprehension, of impulsive, instinctive, and sentient life? (ibid., 98)

Den empiriske verden er, som allerede påpekt, ikke gitt, hverken for erkjennelsen eller for emosjonen. Emosjonene er ikke knyttet til verden umiddelbart men formidlet gjennom de samme tegn som erkjennelsen. Langers overveielse er nå at siden de biologiske driftene er relatert til verden gjennom persepsjonsgestalter vil ikke da bevisste gestalter, dvs. presentative symboler være prinsippet for bevisst artikulering av følelsene? Hun svarer bekreftende. Menneskets fremste erkjennelsesredskap i forhold til emosjoner er det presentative symbolet. Utviklingen av denne tanken utgjør hennes livsverk og er grunnlaget for hennes estetikk (1942, 1959, 1967, 1972, 1978).

Det går altså et grunnleggende skille mellom et umiddelbart følelsesuttrykk gjennom signaler (symtomer) f.eks. gråt, latter osv. og en bevisst formulering av følelser gjennom presentative symboler.

Overgangen fra signal til presentativt symbol ser Langer markert ved en spontan metafordanning. Metafordanningen og kommunikasjonen er prinsippene som driver erkjennelsesprosessen og betydningsproduksjonen videre. Når f.eks. ilden ikke lenger bare blir oppfattet i sin praktiske betydning, som noe som varmer m.m. , men blir til et tegn, et symbol på selve livet, så har det skjedd både en betydningsutvidelse og en abstraksjon. Kommunikasjonen virker i samme retning. Den disiplinere betydningsproduksjonen og driver den mot en generalisering. Man kan f.eks. tenke seg at en fortelling oppstår i form av en foreløpig dunkel drømmeopplevelse. Når den fortelles videre, skjer det en første disiplinering fordi den språklige artikuleringen setter visse minstrekrav m.h.t. sammenheng, forståelighet og allmenngyldighet. Hvis fortellingen klarer å artikulere en grunnleggende og allmen opplevelse vil den gå gjennom nye bearbeidelser til den når sin endelige og klassiske form.

Som man forstår er de betydningssystemer den presentative symbolikken spenner over i seg selv sammensatt av mange sjikt med ulik abstraksjonsnivå og kvalitet. Den spenner fra uventede, dunkle metaforer til kunstens lyse symbolikk.

Langer anviser det presentative symbolet en strategisk posisjon i den artshistoriske symboldanningen. I riter og myter krysser den subjektive symboldanningen og den kollektive betydningen hverandre. Riter og myter symboliserer de mest grunnleggende innsikter i liv og død og gir verden og livet en helhetlig mening.

Derfor blir de holdt hellig. Deres ødeleggelse fører til dyptgripende kriser, den tømmer livet for mening.

Kunsten representerer den klareste erkjennelsesform innenfor den presentative, den estetiske erkjennelsesform. Dens hovedoppgave er hverken å utløse eller kurere følelser. Den er et rent erkjennelsesredskap for følelser. Gjennom den blir følelsenes struktur innhentet i erkjennelsen.

Noen konklusjoner.

En logisk analyse er ikke tilstrekkelig for å definere det estetiske. Ser man imidlertid på Langers analyse fra et interaksjonsteoretisk ståsted, vil man kunne definere det estetiske som **en rekonstruksjon av interaksjonens sanselige struktur**. I denne strukturen inngår to aspekter, den objektive verden og den subjektive følelsen.

Jeg vil foreslå å bruke begrepet "presentativt symbol" som et analytisk begrep for det estetiske og å betegne dets erkjennelsesform med "opplevelse". Opplevelse er en erkjennelsesform der kunnskapen om den objektive verdens sanselige strukturer og den subjektive verdens emosjoner som knytter seg til disse sanselige strukturene danner en enhet. Ødeleggelser av presentativ symbolikk betyr en tilsvarende mangel på opplevelser, især en manglende evne til å komme i kontakt med egne følelser.

Det estetiske representerer dermed en **kvalitativ verdensoppfatning** som gir livet mening og helhet. Den er samtidig et supplement til den diskursivt formulerte **objektiverende verdensoppfatning**¹¹ som tillater et distanserende, isolerende, instrumentelt forhold til verden. Sistnevnte erkjennelsesform kan betegnes med "analytisk tenkning".

Det som gjør det estetiske til et sentralt moment i en oppdragelse mot rasjonelle livsformer er dens formidlende stilling mellom emosjonene og den analytiske tenkningen.

En rasjonalitet løsrevet fra følelser er utenkelig. Hvis den analytiske tanken isoleres fra følelser står man overfor en maskinlignende intelligens. Den kan like godt arrangere togturer til tilintetgjørelsesleire som til ferieopphold (Hohr 1989b). Samtidig oppstår en situasjon, hvor følelsene bryter seg veg i atferden bak subjektets rygg. Rasjonalitet må derfor være knyttet til følelser. Dermed er det ikke sagt at et følelsesdiktat er rasjonelt. Det dreier seg snarere om å gjøre følelser tilgjengelig for refleksjon og kritikk. Her har det estetiske en avgjørende funksjon.

Det bryter emosjonenes ubetingede krav på tilfredsstillelse ved å relativere dem i erkjennelsen. Men den bryter også det ubetingede

krav om konformitet fra det diskursivt artikulerte normsystem¹². Derfor fungerer det også som symbolsk (ikke symptomatisk) stedfortreder for kravet på lykke. Det er stedet som sikrer sammenhengen mellom emosjonen og den analytiske refleksjonen i opplevelsen. For en utførlig argumentasjon i denne retningen viser jeg til (Lorenzer 1981) og mitt arbeid "Das Ästhetische aus bildungstheoretischer Sicht" (1989a)¹³.

Disse synspunktene må avslutningsvis suppleres med tre momenter som retter seg mot en estetisme dvs. en posisjon som innebærer en tendens til å se i det estetiske en åpenbaring av absolutte sannheter.

1. Man kan ikke snakke om det estetiske som erkjennelsesform uten å peke på dens negative potensiale. Det estetiske kan også forvrengte den objektive verdens sanselige strukturer og den subjektive verdens emosjoner. Det er nok å peke på f.eks. NS-propaganda og trivialestetikken. Dette tema kan imidlertid ikke utvikles her.

2. Heller ikke kan det estetiske få et erkjennelsesmonopol vis a`vis den analytiske refleksjonen. Det estetiske representerer en erkjennelsesform som gir livet mening. Men for å være istand til å leve må man handle instrumentelt. Til det trengs det analytisk tenkning.

3. Endelig beror det på en erkjennelsesteoretisk misforståelse å tro at det er mulig eller ønskelig å estetisere vitenskapelig teoridanning. Forsøk som bygger på en slik posisjon kan ikke føre til annet enn til trivial estetikk og omtåket begrepsdanning. Likevel gjelder at den estetiske kunnskapen er grunnlaget for den teoretiske kunnskapen.

Litteraturhenvisninger.

- Andersson, Dag T. (1989): Retorikk, billedspråk, erkjennelse - Et foredrag, *Dyade*, 1989, 4, 11-30.
- Bateson, Gregory (1972): *Steps to an Ecology of Mind*, Ballantine N.Y. 9. print., 1981.
- Dale, Erling Lars (1986): *Oppdragelse fri fra "mor" og "far". Pedagogikkens grunnlag i det moderne samfunn*, Gyldendal Norsk, Oslo, 1986.
- Gardner, Howard (1982): *Art, Mind and Brain. A cognitive Approach to creativity*, Basic Books, New York, 1982.
- Goodman, Nelson (1968): *Languages of Art*, Bobbs Merrill, Indianapolis, 1968.
- Habermas, Jürgen (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. 1-2. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1981.
- Hohr, Hansjürg (1989 a): Das Ästhetische aus bildungstheoretischer Sicht, Univ. i Tromsø, stensil.
- Hohr, Hansjürg (1989 b): Tingliggjort bevissthet og kunnskapsbegrepet, *Dyade*, 1989, 4, 34-42.
- Langer, Susanne K. (1942): *Philosophy in a New Key. A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. fifth print. of third ed., 1969.
- Langer, Susanne K. (1953): *Feeling and Form. A Theory of Art developed from Philosophy in a New Key*, Routledge & Kegan Paul, London 4th print., 1967.
- Langer, Susanne (1967/72/82): *An Essay on Human Feeling*, I-III, John Hopkins Univ. Press, Baltimore 1967, 1972, 1982.
- Leontjew, A. (1971): *Problemer i det psykiskes udvikling*, Rhodos, København, 1977.
- Lorenzer, Alfred (1970, a): *Kritik des psychoanalytischen Symbolbegriffs*, ed. Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1971.
- Lorenzer, Alfred (1970, b): *Spracherstörung und Rekonstruktion. Vorarbeiten zu einer Metatheorie der Psychoanalyse*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1970.
- Lorenzer, Alfred (1972): *Zur Begründung einer materialistischen Sozialisationstheorie*, Theorie Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1972.
- Lorenzer, Alfred (1973): *über den Gegenstand der Psychoanalyse oder: Sprache und Interaktion*, ed. Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1973.
- Lorenzer, Alfred (1974): *Die Wahrheit der psychoanalytischen Erkenntnis. Ein historisch materialistischer Entwurf*, ed. Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1976.
- Lorenzer, Alfred (1977): *Sprachspiel und Interaktionsformen. Vorträge und Aufsätze zu Psychoanalyse. Sprache und Praxis*, Suhrkamp tw, Frankfurt a.M. 1977.
- Lorenzer, Alfred (1981): *Das Konzil der Buchhalter. Die Zerstörung der Sinnlichkeit*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt a.M., 1981.
- Margolis, Joseph (1980): *Art and Philosophy*, Humanities Press, New Jersey, 1980.
- Nagel, Ernest (1943): Review of Susanne K. Langer, *Philosophy in a New Key*, *Journal of Philosophy*, XL, 1943.
- Nesset, Sigmund (1989): Beherskelse og hengivelse, *Dyade*, 1989, 4, 4-10.
- Piaget, Jean (1962): *Play, Dreams and Imitation in Childhood*, Norton, N.Y., 1962.

- Sanderud, Roar (1951): *Fra P.A. Jensen til Nordahl Rolfsen. Et skolehistorisk bilde*, Gyldendal Norsk, Oslo, 1951.
- Sletvold, Sverre (1971): *Norske lesebøker 1777-1969*, Universitetsforlaget, Oslo, 1971.

NOTER

1. Begrepene referer til organismens tilpasning til miljøet. På det psykiske planet kan de tolkes slik at "akkomodering" betegner en tilpasning av kognitive strukturer til miljøet, mens "assimilering" betegner en anvendelse av eksisterende psykiske strukturer på nye situasjoner. Dette er også blitt tolket som differensiering (akkomodering), og generalisering (assimilering) av kognitive strukturer.
2. Virksomhet er definert som en objektrettet aktivitet som direkte er relatert til et motiv og et behov. Handlingen er et aspekt ved virksomheten og er knyttet til oppnåelsen av et delmål, mens operasjonen er handlingens instrumentelle aspekt. F.eks. er læring en virksomhet hvis den er relatert til et genuint ønske om kunnskap. Hvis den samme aktiviteten derimot er et middel til å oppnå noe annet, f.eks. jobb o.l. så er den en handling. Virksomheten eller handlingen kan igjen realiseres gjennom ulike operasjoner: lesing, gruppearbeid, forelesning osv.
3. Denne modellen innebærer ikke en utvikling i stadier men en sekvens av utviklingsskritt med skiftende dominans av virksomheter.
4. Her tas det sikte på en rekonstruksjon og ikke en kritikk på Langers tilnærming. En mere inngående vurdering finnes i Høhr, 1989a.
5. I motsetning til f.eks. Lars Løvlie (1984) tolker jeg gyldighetskriteriene for rasjonalitet ikke som en empirisk utopi men som apriori-betingelser for handling. Som empirisk utopi har gyldighetskriteriene en annen status. Man må tro på dem fordi man ikke har noe valg.
6. Langer bruker her til å begynne med (1942) ikke termen "signal" men "tegn" (sign). Dette reflekteres i de tekstutsnitt som siteres i dette essay. I sitt senere arbeid forandrer hun ordbruken. "Tegn" betegner heretter overbegrepet, mens "signal" betegner de ikke-symboliske tegn.
7. Fra et interaksjonistisk ståsted foretok George Mead (1934) en lignende distinksjon mellom gest og signifikant symbol. Hans distinksjon er imidlertid kommunikasjonsteoretisk, mens Langers er erkjennelsesteoretisk. Dette er ikke bare supplerende tilnærminger men de står også i et visst motsetningsforhold til hverandre. Mens tegnet inntar en nøkkelstilling som medium mellom individ og verden hos Langer inntar interaksjonen denne plassen hos Mead.
8. Likevel reserverer hun seg mot forståelsen av et symbol som

et begreps-signal slik Meads definisjon av symbolet antyder. Det ville nemlig bety å underkjenne symbolenes denotasjonsfunksjon, dvs. evnen til å relatere begrepet til virkeligheten.

9. Skillet mellom analytisk og empirisk begrep er ikke realisert hos Langer noe som skaper store problemer senere i distinksjonen mellom to symboltyper. På dette punkt har derfor også kritikken mot Langer konsentrert seg.

10. Så langt er definisjonen av de to symboltypene nokså entydig. Problemene oppstår fordi Langer i forbindelse med sin kunst-analyse setter "diskursivt" = "språklig" og "presentativt" = "billedlig". Dette har siden ført til hard kritikk inntil forkastelse (E. Nagel, 1943, N. Goodman, 1969, J. Margolis, 1980, H. Gardner 1982). Selv oppfatter jeg problemet som et resultat av en sammenblanding av empiriske og analytiske symbolbegreper. Således kan man oppfatte "diskursivt" og "presentativt" som analytiske kategorier som brukes på empiriske dvs. språklige eller billedlige symboler.

Skjønnlitteratur representerer f.eks. en presentativ symbolikk, dokumentarlitteratur derimot en diskursiv symbolikk. Begge er de språklig symbolikk.

I tilfelle skjønnlitteratur kan det sies at betydningen går fram av verkets helhet og sammenhengen. Dens komponenter, ordene, antar i verkets sammenheng en ny og ukonvensjonell betydning. Det kan også omskrives med at tekstens betydning er forskjellig fra tekstens referent. Dette saksforhold kan jmføres med situasjonen ved en lek. Så snart elementer føyer seg til en lekekontekst antar de en ny betydning. I en mor-barn-lek kan f.eks. en dokke få betydningen "barn", barnet betydningen "mor", visse bevegelser "mating" osv. Den skjønnlitterære teksten kan dermed forstås som en språklig framført lek.

I dokumentarlitteraturen derimot er elementene brukt i sin konvensjonelle betydning. Betydningen bæres her snarere av de enkelte elementene enn av sammenhengen.

11. En lignende distiksjon finnes hos Bateson (1972, 137) der han i en kunstanalyse skjelner mellom en systemisk innsikt eller kunnskap, dvs. en innsikt i enheten av menneske og verden, og en instrumentell, isolerende innsikt "purposive view of life". Dessverre viser det seg ellers at begrepsparet primær-og sekundærprosesser og tilsvarende parat analog og digital kommunikasjon virker som stengsel i kunstanalysen.

12. At den diskursive symbolikken er et tveegget sverd har representanter av Frankfurter skolen overbevisende pekt på. På den ene siden gir den stor frihet ved å tillate en analytisk gjennomtenkning av handlinger. På den annen side tvinger den handlingen til konformitet med det kollektive, diskursivt artikulerte normsystemet. I en praktisk diskurs som er preget av herredømmeforhold vil normsystemet transportere partikulære interesser og derfor fungere undertrykkende. Dette forhold bygger f.eks. Lorenzer (1972, 1981) sin nevroselære på.

13. En slik begrunnelse må nødvendigvis skje i et sosialiseringsteoretisk perspektiv slik som f.eks. Alfred Lorenzer har utviklet (Lorenzer 1970 a, b, 1972, 1973, 1974, 1977, 1981).